יצחק זמיר – מורה, שופט וידיד

דורית ביניש*

משפט וממשל, האכסניה הנכבדה של הפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה – זו אשר מקימה ומייסדה היה יצחק זמיר – העניקה לי הזדמנות להביע מלות פרידה לחברי השופט זמיר עם פרישתו מבית־המשפט העליון. פרישה של חבר ועמית היא העת להתפנות משגרת היום, כדי להשקיף על דרכו של האיש ועל הדרך המשותפת שבה צעדנו לצִדו, מבטי־שלי על דרכו עשירת־העשייה, רבת־ההשפעה ורצופת־ההישגים של יצחק זמיר מופנה לצומתי הדרכים שבהם היתה לי הזכות לפגוש בזמיר, ללמוד ממנו, לעבוד עִמו ואף לחלוק עמו לבטים במתן הכרעות שיפוטיות. אנצל אפוא במה זו כדי להביע הוקרה למורה איש־האקדמיה, הערכה לשותף הבכיר במאבק לאכיפת החוק ותודה לשופט ולידיד הנכון תמיד להאזין, לסייע ולעזור עצה חברית בכל מסלולי עבודתנו המשותפת.

יצחק זמיר הוא איש ערכים, ואלה אִפיינו את דרכו המשפטית רבת־הפעלים. אדם נאור, במשמעותו של ביטוי זה בימים שטרם דבק בו פסול פופוליסטי. ערכי הדמוקרטיה והסובלנות הם חלק מאישיותו. ה"אני מאמין" שלו הוא, כי ההגינות היא ערך בחיינו הציבוריים והפרטיים וכי השוויון, יותר מכל ערך אחר, הוא הבטיח לכל זכויות־היסוד של האדם ולכל שאר הערכים שביסוד הדמוקרטיה. איכות השלטון היתה בעיניו ערך, שנים רבות לפני שהביטוי הפך לסיסמה. ואכן, מצעירותו ולאורך כל דרכו שאף זמיר לפעול לשיפור פני השלטון, דרכו להגשמת ערכים אלה לא היתה דרך המהפכה. גם כאשר חידש חידושים, הוא עשה כן באופן מתון ושיטתי, תוך אמונה ביכולת ההשפעה של המלה הכתובה. תכונות אלה מציבות את זמיר כאחד האופטימיסטים שבקרבנו, כמי שאינו מתייאש מהאפשרות להשפיע. זוהי דרכו של מורה, של אדם המאמין כי באמצעות השקעה בחינוך יקצור הישגים בקרב תלמידיו. תלמידיו הם בני הציבור כולו, שלהם הקדיש את כתיבתו האקדמית והפובליציסטית, את הנחיותיו כיועץ משפטי לממשלה וכמובן את פסקי־דינו.

היכרותי הראשונה עם יצחק זמיר היתה היכרות עם מרצה ומורה. נמניתי עם הסטודנטים באוניברסיטה העברית בירושלים אשר יצחק זמיר הנחיל להם את תורת המשפט המינהלי ונטע בהם את העניין המיוחד במשפט הציבורי, בכלל, ובמשפט המינהלי, בפרט. היה זה בשנות השישים, תקופה שקטה־יחסית בתולדות המדינה, ימי טרום מלחמת ששת הימים. באותם ימים החלה להשתרש בתודעת הציבור ההכרה בכך שהמינהל הציבורי אינו נחלתם של נושאי המִשרה. היתה זו תקופת התבגרות של המדינה – תקופה שבת התבססה

* שופטת בית־המשפט העליון.

nevo.co.il

התפיסה הערכית בדבר חשיבותם המהותית של סדרי מינהל תקינים. המשפט המינהלי השתחרר כבר מדפוסי המשפט האנגלי והיה ליצירה שיפוטית ישראלית מקורית. בית־המשפט הגבוה לצדק, כערכאת־הביקורת השיפוטית על המינהל הציבורי, החל לתפוס את מקומו המרכזי לא רק בעולם המשפט, אלא גם בחייה הציבוריים של המדינה. בעיצומם של אותם ימים, בעוד זוהרו של בית־המשפט הגבוה לצדק מסנוור את עינינו כסטודנטים צעירים, הוביל אותנו המרצה למשפט מינהלי במסלול הביקורת על ערכאת־הביקורת. בימים הרחוקים ההם – שלא כבימינו אלה – הביקורת על פסקי־הדין של בית־המשפט העליון היתה חריפה בתוכנה, אך צנועה וזהירה בהתבטאויותיה. באשר לדרכו של יצחק זמיר בביקורת, די להזכיר לדוגמא את מאמריו שפרסם באותן שנים בהפרקליט, שהיה אז כתב־העת הייחיד לענייני משפט. כבר אז הטיף זמיר להעברת סמכויותיו של בית־המשפט הגבוה לצדק לבתי־המשפט האזרחיים. בשנת 1964 התפרסם מאמרו הראשון מתוך סדרה מתמשכת של פרסומים שפיתחו רעיון זה. בנימוקים תורתיים ומעשיים כאחד ביקש זמיר לשכנע בצדקת הקונספציה, הן בכתיבתו הן בהרצאותיו, והעמיד את סמכות השיפוט המינהלי כחלק מהסמכות המסורה לבתי־המשפט הרגילים לדון בעניינים אזרחיים. רק בתלוף השנים, כאשר כיהן בתפקידו השיפוטי, זכה זמיר לראות בהתגשמות תורתו זו הלכה למעשה.

דרך ההוראה היתה, ונשארה, דרכו של זמיר. תכונות המורה הן חלק בלתי־נפרד מקסמו. אך טבעי הוא כי תכונות אלה ניכרו בזמיר המורה והדיקן, אולם המיוחד הוא כי הן אפיינו גם את דרכו בהונתו בתפקידים אחרים. כאז כן עתה מוכן הוא תמיד להסביר, להדריך ולהנחות בנפש חפצה, בסבלנות ובאורך־רוח, מתוך רצון לשכנע ולהקנות ערכים לזולתו.

הצומת הבא שבו הצטלבו דרכינו היה כשנתמנה יצחק זמיר לשמש היועץ המשפטי לממשלה, ואני או פרקליטה בכירה בפרקליטות המדינה, עוסקת בתחום שלמדתי בבית־מדרשו של זמיר – הבג"צים. תפקיד היועץ המשפטי לממשלה הוא אחד התפקידים התשובים והמשפיעים ביותר של משפטן בישראל. כיועץ משפטי לממשלה עמד זמיר בראש מערכת אכיפת החוק וניתנה לו ההזדמנות ליישם את תורתו על רשויות המינהל הציבורי. המפגש בין התיאוריה למציאות לא היה קל למי שנאה דורש ומבקש גם לקיים. הפער בין שיטות עבודתו המסודרות, הרישום המדויק, הניתוחות והסבלנות המאפיינים אותו, ובין המציאות הקשה, הבעיות הדוחקות, הלחצים וקצב האירועים – היה גדול. זמיר עמד בכל אלה, תוך שהוא מנווט את ספינתו בבטחה בין גלי ים סוער. בשעות מבחן גורליות הפכה הנינוחות לעקשנות בלתי־מתפשרת. בדרכו היסודית למד היועץ המשפטי זמיר להכיר את רזי השלטון והתמודר עם הקשיים הכרוכים בהשלטת החוק במוסדות המדינה. במתינות האופיינית, בדיבור ב"לשון המעטה" שאינו נפוץ במקומותינו ובטון נינוח המטווה את ההחלטיות שמאחוריו, פעל זמיר לקידום תפיסותיו. לדוגמא בלבד נזכיר, כי נאמן להשקפת־העולם הליברלית שלו חיווה את דעתו נגד קיומה של צנזורה על סרטים ומחזות וסירב לייצג את המועצה לביקורת סרטים בפני בית־המשפט הגבוה לצדק. זמיר כיועץ המשפטי הקפיד להפעיל שיקול־דעת תוך הפעלת האיזונים הדרושים והִנחה את עצמו על־פי עקרון־העל של שמירת החוק והאכיפה השוויונית. כך, למשל,

nevo.co.il

הורה על הריסת בית רב־מידות שנבנה בלא היתר כדין – ביתו של אדם נשוא־פנים אשר ניסה לנצל עוצמה ולחץ שלטוניים למניעת האכיפה.

השנים שבהן מילא את תפקידו כיועץ משפטי היו רצופות גילויים קשים של הפרות חוק בשם מאבקים אידיאולוגיים. אל מול תנופת העשייה שמחסומי החוק אינם עוצרים בעדה נדרש מאמץ להשמיע את קולו הצלול של החוק ולפעול לאכיפתו. זמיר היה שם בעומדו על משמר שלטון החוק; ואין מדובר בשלטון החוק הפורמלי בלבד, אלא בשלטון החוק במובנו המהותי – החוק המשרת את ערכיה של מדינה מתוקנת. במשך שנות כהונתו כיועץ משפטי לממשלה ביסס זמיר את מעמדו של היועץ המשפטי והוסיף נדבך לחיזוקו כסמכות משפטית עצמאית. שיא פעולתו כיועץ המשפטי היה במאבק להשלטת החוק על רשויות־הביטחון. דומה, כי במציאות הישראלית מי שלא נצרב באש המאבק אינו חי את החיים האמיתיים והתובעניים של מדינתנו. זמיר אכן נצרב באותה אש בעת שניהל את מאבקינו להצבת החוק כערך ראשון במעלה המחייב גם את שירות־הביטחון הכללי. סמוך לתום כהונתו הוא פתח בהתמודדות הקשה בפרשה שכונתה "פרשת השב"כ". בעיניים פקוחות עשה זאת כשהגיע להכרה, כי מלחמתו אינה מלחמת־ברירה אלא מלחמת־חובה. הייתי אִתו במלחמה ההיא, כשעָמנו מעט מאוד חברים נוספים. זמיר נסך בבולנו תחושת יציבות תוך אמונה בצֶדקת הדרך. בפרשה זו רשם זמיר הישג נכבד בביסוס ערכי שלטון החוק, תוך ששילם על כך מחיר אישי כבד. מאבקו היה אקורד הסיום הדרמטי של מילוי תפקיד עתיר־הישגים. בזכות מאבק זה נוצרה מציאות חדשה, שבעקבותיה לא תשוב עוד התברה בישראל לימים שקדמו לפרשת השב"כ. המסר שהוטבע: לעולם אין לשאת את שם הביטחון לשוא, שכן כל מערכת שלטונית כפופה לחוק ולערכיו המהותיים.

גם לאחר פרישתו מתפקיד היועץ המשפטי לממשלה לא חדל זמיר מעשייה ציבורית. בין השאר הקים את הפקולטה למשפטים באוניברסיטת חיפה ועמד בראשה, תוך שהוא ממשיך בעבודתו האקדמית ומעשיר את עולמנו המשפטי.

בית־המשפט העליון הוא גולת־הכותרת בעשייתו של זמיר בעולם המשפט. כאן באה לידי בשלות תרומתו רבת־השנים למשפט בישראל ולמשפט המינהלי, בפרט. בעיני, זמיר הוא מודל מובהק של שופט בית־המשפט העליון. הוא ניתן בסגולות ששופט צריך להתברך בהן – שופט המייצג באישיותו את המושג "שיקול־דעת שיפוטי"; שופט המשלב ידע, שֵכֶל ישר וחוש איזון מופלא; שופט אשר ההגינות כערך מאפיינת לא רק את דרכו האישית, אלא גם את תפיסת־עולמו השיפוטית; שופט קשוב, שבעלי־הדין הטוענים בפניו זוכים לממש את יומם בבית־המשפט במלואו; יודע להתלבט, אך יודע גם את דרכו להכרעה השיפוטית המקצועית והערכית; עטו קל וסגנונו רהוט, מדויק ויפה; פסקי־הדין שכתב בתחומים הנוגעים למשפט הציבורי הם פרקים מרכזיים בתורתו של יצחק זמיר איש האקדמיה.

בפסיקתו נתן השופט זמיר ביטוי למתח ולהשראה שבין המשפט הציבורי למשפט הפרטי ועסק בטשטוש החומות שהפרידו ביניהם על־פי תפיסות נושנות. בפסיקתו בתחום המינהלי פיתח זמיר את תורת "הבטלות היחסית" – הגישה המפרידה בין העילה ובין הסעד – והדגיש את מבלול האיזונים שעל בית־המשפט לעשות בטרם יעניק סעדים אשר יבטלו את תוקפו של המעשה המינהלי. הוא גיבש את תפיסת השוויון וקבע דפוסים באשר

להענקה שוויונית של הטבות שלטוניות. כן ביסס את חובת הממשל לנהוג בפתיחות ובשוויוניות כדי לאפשר קיומו של פלורליזם רעיוני. הוא עיגן בפסיקתו את השיקולים הנוגעים לחובת המינהל כלפי הפרט, אך גם את תובתו של היחיד שלא להטעות את הרשות שהיא בעיניו התגלמות הציבור.

היותו של זמיר איש זכויות מובהק בא לידי ביטוי בפסיקתו. תמיכתו במעמדן של זכויות האדם נשענת על ההלכה שנפסקה עוד לפני חוקי־היסוד ומבקשת לפתח את תורת הזכויות בעקבות חוקי־היסוד בדרך אבולוציונית, בהיותו חסיד ההתפתחות ההדרגתית. נאמן לדרכו, זמיר הוא שופט יוצר, המחדש ומפתח את תורת־המשפט ברינמיות. פסיקתו של זמיר, שלא זו המסגרת להקיפה, יצרה תוך תקופה קצרה־יחסית ציוני־דרך בולטים בפסיקה הישראלית ועל כך בוודאי עוד ייאמר וייכתב רבות.

כשופט, הוביל זמיר את המהלך של העברת סמכויות תשיפוט בעניינים מינהליים לבתי־המשפט המתוזיים. בהתמדה ובהשקעה רבה של מאמץ, זמן ומחשבה, פעל זמיר לקידום העברת הסמכויות הן בפסיקתו הן בסיוע להליכי החקיקה הן בהכנת חקיקת־המשנה. לא פחות מכך עסק השופט זמיר בהדרכת השופטים אשר עליהם הוטל לעצב את השיפוט המינהלי. המסר שהעביר הוא השמירה על המשפט המינהלי כהלכתו וכרוחו של בית־המשפט הגבוה לצדק.

עם פרישתו ארשה לעצמי לומר בנימה אישית: שופט הולך ושופט בא, אך כל חבר שפורש נוטל מאתנו מעט מהעשייה השיפוטית וקוטע את היצירה בעיצומה. לפרישתו של יצחק משמעות מיוחדת בעיני. פורש מאתנו שופט חשוב, חבר שתבונתו, עצתו וידידותו יחסרו עד מאוד לי ולכל חברי בבית־המשפט. מצוות הפרישה על־פי חוק מותירה אותנו כנשארים לבדנו באמצע הדרך. אף־על־פי־כן מערכת־המשפט על תילה עומדת. הבשורה הטובה שמביאה לנו פרישתו של יצחק היא העובדה, שיצחק יתפנה להגשמה של התוכניות הרבות הממתינות במגירתו לעת פנאי. כשיעשה כן, יתרום עוד שנים רבות של עשייה פורה הן בתחום האקדמי הן בתחום המעשי הן בתחום הציבורי. נצפה בעניין לפעילותו הבאה ונאחל לחברנו יצחק שנים רבות וטובות של בריאות, יצירה ועשייה.

nevo.co.il